

Feiten & cijfers geletterdheid

Overzicht van de gevolgen van laaggeletterdheid
en opbrengsten van investeringen voor samenleving
en individu

Maastricht University

Feiten & cijfers geletterdheid

Overzicht van de gevolgen van laaggeletterdheid en opbrengsten van investeringen voor samenleving en individu

Deze publicatie van Stichting Lezen & Schrijven is tot stand gekomen in samenwerking met:

Dr. Maurice de Greef
Prof. Dr. Mien Segers
Dr. Jan Nijhuis

Maastricht University School of Business and Economics Educational Research & Development

Met medewerking van
Expertisecentrum Beroepsonderwijs (ECBO)
Price Waterhouse Coopers (PWC)
SEO Economisch Onderzoek (SEO)

Colofon

Stichting Lezen & Schrijven
T 070 302 2660
www.lezenenschrijven.nl

In samenwerking met:
Maastricht University, ECBO, PWC en SEO

Coördinatie vormgeving: Communicatiebureau Podium
Ontwerp: Koduijn ontwerpers
Drukwerk: OBT BV

Herziene versie 2014 © Stichting Lezen & Schrijven

Inhoud

Voorwoord	5
In één oogopslag	6
Met de neus op de feiten	9
Laaggeletterdheid in Nederland (PIAAC)	13
Effect van investeren in geletterdheid	17
1. Taalbeheersing	17
2. Welzijn	19
3. Arbeidsmarkt en economie	21
4. Gezondheid	25
5. Opleiding	27
6. Ontwikkeling en ontplooiing	29
Conclusie	33
Definities	35
Referenties	36

© Ruud Pos

Het verhaal van Koos Vervoort

Door problemen thuis kon Koos op school niet goed meekomen. Hij verliet in het eerste jaar de technische school, vond een eenvoudig baantje en wist zijn laaggeletterdheid tot zijn 44ste goed te verdoezelen.

De tekst op supermarktproducten kon hij wel lezen, maar technische dingen begreep hij niet of verkeerd. Een moeilijke passage in een boek sloeg Koos over, bijsluiters las hij nooit. Een ov-kaartje uit de automaat halen vond hij lastig en hij wist nooit hoe lang een tramkaartje nog geldig was of waar hij moest overstappen.

Door bepaalde situaties te ontwijken en door anderen voor zijn karretje te spannen, kon Koos lang verborgen houden dat hij leesproblemen had. Zelfs zijn vrouw wist er niet van af. Totdat hij dacht dat hij de computer van zijn vrouw stuk had gemaakt. Ze stuurde Koos daarna gelijk naar een cursus lezen en schrijven.

'Ik leerde niet alleen eindelijk goed lezen en schrijven; er opende zich een compleet nieuwe wereld voor me. Ineens begreep ik dingen, had ik toegang tot allerlei informatie. Daardoor werd ik veel ondernemender. Tegenwoordig stippel ik reizen uit naar het buitenland. En op internet heb ik alles uitgezocht over medische stoffen en voedingsingrediënten die mijn reumaklachten kunnen verminderen. Daardoor ben ik nu zelfs medicijnvrij.'

Voorwoord

Investeren in geletterdheid is investeren in een betere toekomst

Taaltrajecten verbeteren de taalbeheersing van laaggeletterden. Daarnaast heeft investeren in taal positieve effecten op het welzijn, de arbeidsmarktpositie, de gezondheidssituatie en de opvoeding van kinderen. Hoe? Iemand leidt een gezonder leven, doordat hij of zij nu zelf de bijsluiter van medicijnen kan lezen. Ook verbetert iemand de eigen arbeidsmarktpositie, doordat het schrijven van een sollicitatiebrief beter gaat. En door dagelijks voor te lezen helpt iemand zijn of haar kind aan een goede schoolcarrière.

Met deze overzichtsstudie geven we inzicht in de effecten van taaltrajecten en de impact van een grotere taalvaardigheid op zes 'levensdomeinen', zoals welzijn, arbeidsmarktpositie en gezondheid. Het is een overzicht van nationaal en internationaal onderzoek. U zult zien dat er op sommige domeinen tot nu toe al veel onderzoek is gedaan terwijl er op andere domeinen, zoals de impact van geletterdheid op gezondheid, nog weinig harde onderzoeksgegevens zijn.

Merel Heimens Visser
algemeen directeur Stichting Lezen & Schrijven
Den Haag, zomer 2014

In één oogopslag

opbrengsten van investeringen per levensdomein

1. Taalbeheersing

Deelname aan taaltrajecten leidt tot een betere taalbeheersing. Van een meerderheid van de deelnemers verbeteren de schrijf-, spreek- en luistervaardigheden.

2. Welzijn

Een betere taalbeheersing zorgt ervoor dat mensen zelfredzamer, sociaal actiever en gelukkiger zijn. Een aanzienlijk deel van de deelnemers aan taaltrajecten krijgt een betere plek in de samenleving: hun welzijn verbetert significant.

3. Arbeidsmarkt en economie

Investeren in vermindering van laaggeletterdheid leidt tot een betere economische situatie, waaronder een betere arbeidsmarktpositie en beter functioneren van werknemers.

Onderzoeksresultaten

- > Nederland: 60% tot 80% van de deelnemers heeft een betere taalbeheersing na een taaltraject.
- > Verenigde Staten: deelnemers hebben na taalscholing een betere taalbeheersing en gaan meer taal gebruiken.
- > Nieuw-Zeeland: 40% - 50% van de autochtonen hebben een betere taalbeheersing versus 90% van de allochtonen.

Onderzoeksresultaten

- > Nederland: 40% tot 60% van de deelnemers heeft een betere plek in de samenleving (toename sociale inclusie).
- > Australië: deelnemers hebben meer zelfvertrouwen en maken een grotere persoonlijke groei door.

Onderzoeksresultaten

- > Nederland:
  - Als alle laaggeletterden in Nederland een taal cursus zouden volgen, zou dit de maatschappij 700 miljoen euro kunnen opleveren.
  - Na het volgen van een taal cursus wordt de arbeidsproductiviteit per deelnemer met een waarde van € 985,- verhoogd.
  - Scholing leidt voor 20% van de deelnemers tot een betere arbeidsmarktpositie.
- > Schotland: 60% van de deelnemers krijgt betere carrièreperspectieven.
- > Nieuw-Zeeland: de meeste deelnemers hebben betere werknemersvaardigheden en hun vertrouwen en tevredenheid in hun baan is toegenomen.

1 op de 9 Nederlanders is laaggeletterd

Dat zijn 1,3 miljoen volwassenen waarvan het merendeel, ongeveer tweederde, autochtoon is. Op deze pagina vindt u een samenvatting van het effect van taal- en leertrajecten per levensdomein. Een uitgebreider verslag leest u verderop in deze publicatie.

4. Gezondheid

De gezondheidssituatie van mensen die geletterd zijn, is in een aantal opzichten beter dan die van laaggeletterden. Geletterde mensen hebben beter ontwikkelde gezondheidsvaardigheden en ervaren minder snel gezondheidsproblemen.

Onderzoeksresultaten

- > Nederland: het rendement van het volgen van een taal cursus zorgt voor een vermindering van zorgkosten van € 359,- en een stijging van de gezondheidswinst van € 1.501,- per deelnemer.
- > Australië: laaggeletterden lopen een verhoogd risico op ziekenhuisopname en depressie.
- > Verenigde Staten: taalinterventie leidt tot afname van depressies.
- > Ouderen met een inadequate geletterdheid hebben een 1,5 maal zo groot sterfterisico vergeleken met ouderen met een adequate geletterdheid.

5. Opleiding

Investeren in taalscholing voor laaggeletterden zorgt ervoor dat mensen doorstromen naar andere vormen van opleiding. Hierdoor werken ze structureel aan het bereiken en behouden van hun status als 'geletterde'.

Onderzoeksresultaten

- > Nederland:
  - Mensen met een hogere mate van (proza) geletterdheid nemen eerder deel aan educatie.
  - Ongeveer 40% van de deelnemers in West-Brabant stroomden door naar andere cursussen.

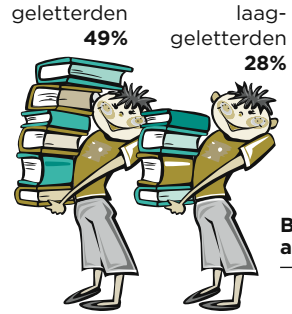
6. Ontwikkeling en ontplooiing

Aandacht voor lezen en schrijven op jonge leeftijd gaat laaggeletterdheid tegen.

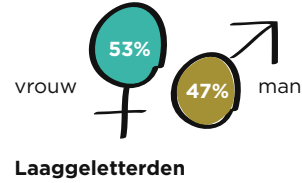
Onderzoeksresultaten

- > Een kind dat 15 minuten per dag leest, leest 55 keer zo veel woorden per jaar dan een kind dat 5 minuten per dag leest.
- > 13,8% van de 15-jarige leerlingen in Nederland heeft grote moeite met het begrijpen van hun schoolboeken, omdat deze leerlingen laaggeletterd zijn.
- > Nederlandse 15-jarigen scoren, in vergelijking tot andere landen, zeer laag op de schaal van leesmotivatie.
- > Verenigd Koninkrijk: na taalinterventie gaf 84% van de ouders aan dat de communicatie bij hun kinderen was verbeterd, 83% was zelf meer vertrouwd met boeken en 80% was zich bewust van het belang om met hun kinderen over interesses te praten.
- > Bijna 14% van alle kinderen in Nederland loopt het risico om op latere leeftijd onder de noemer 'laaggeletterd' te vallen. Een van de redenen is het lage taalniveau van hun ouders, maar ook het lage taalniveau van leid(st)ers in de VVE (voor- en vroegschoolse educatie) speelt een rol. In 2009 bleek 50% van de leid(st)ers op de VVE te kampen met een taalachterstand.
- > 85% van de gemeenten heeft geen afspraken gemaakt over de resultaten van hun voor- en vroegschoolse educatie. Ook geeft 80% van de gemeenten zelf aan taalarme kleuters niet te kunnen bereiken.

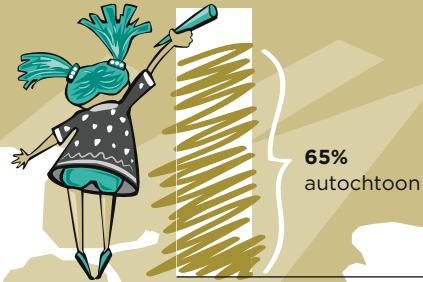

Bibliotheekbezoek afgelopen jaar

Laaggeletterden

1,3 miljoen laaggeletterden in Nederland (tussen 16 - 65 jr.)

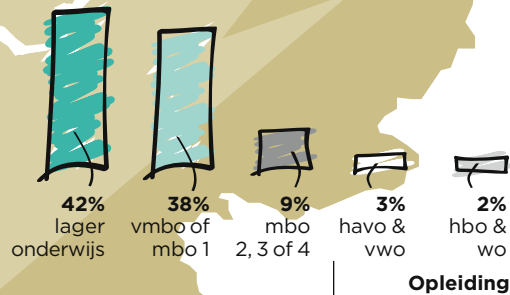
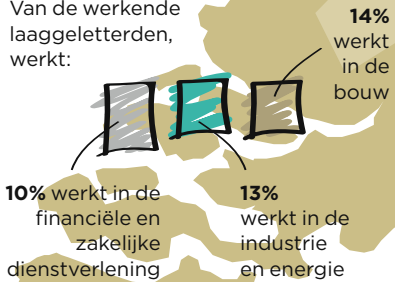
Computergebruik

18% van de 12-74-jarigen bezit weinig computervaardigheden

57% van de laaggeletterden werkt

43% van de laaggeletterden is werkloos of inactief. Van de werkende laaggeletterden, werkt:

Opleiding

Percentage laaggeletterden van de 16-65 jarigen op basis van genoten onderwijs

Wonen

In de vier grootste gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht) is **16,9%** van de inwoners laaggeletterd.

Ontwikkeling

80% van de gemeenten geeft zelf aan taalarme kleuters niet te kunnen bereiken en **85%** heeft geen afspraken gemaakt over de resultaten van de VVE

Met de neus op de feiten

In Nederland zijn 1,3 miljoen mensen tussen 16 en 65 jaar laaggeletterd. Dat staat gelijk aan zeker 1 op de 9 Nederlanders in deze leeftijdscategorie.

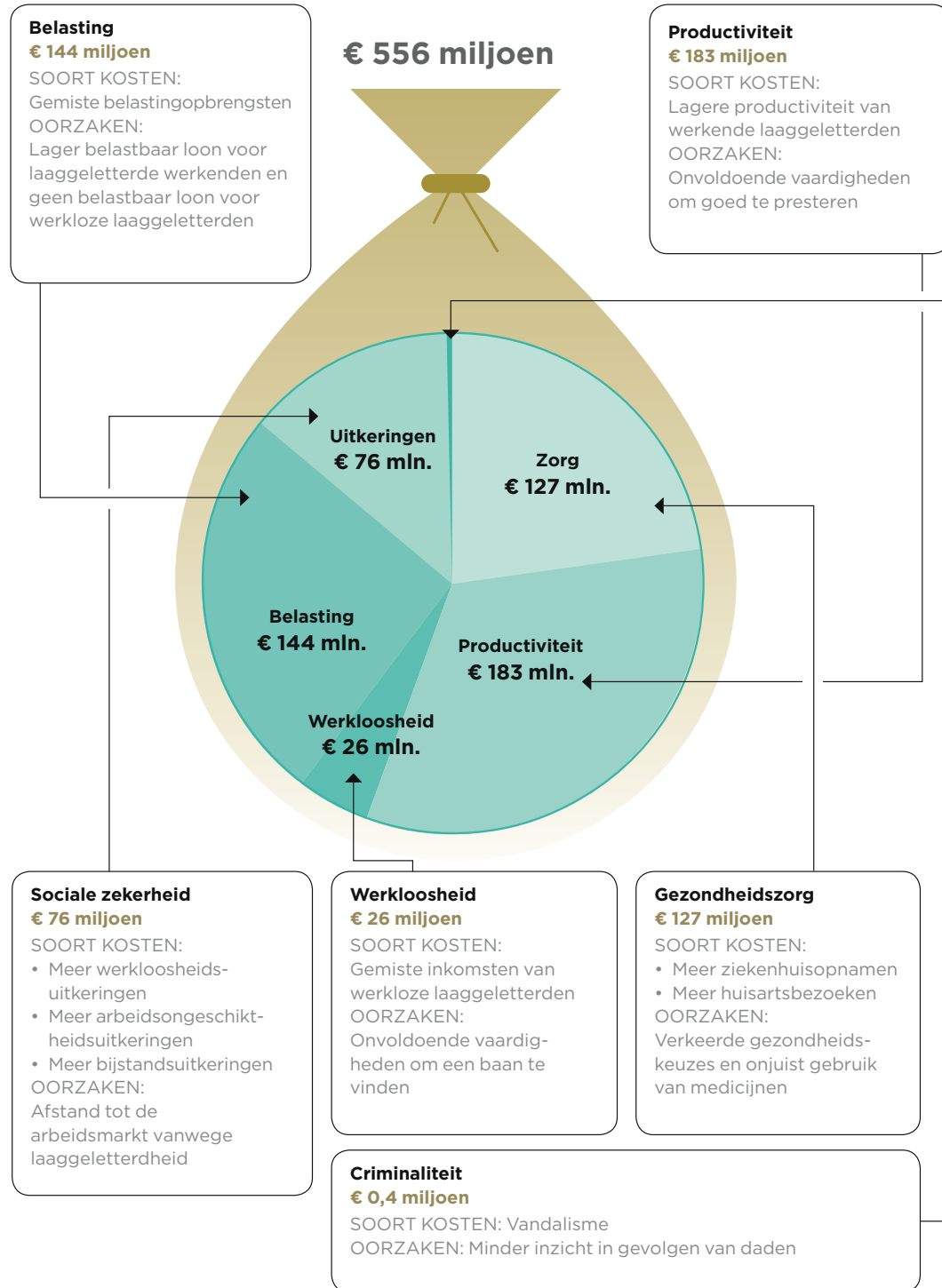
We leven in een digitale kennissamenleving. Het huidige kabinet streeft ernaar in 2017 alle overheidsdiensten digitaal aan te bieden. Veel mensen hebben echter beperkte (digitale) basisvaardigheden. Hierdoor kunnen zij moeilijk meekomen met de digitalisering van (overheids)diensten. Hun beperkte basisvaardigheden vormen een belemmering om hier optimaal gebruik van te kunnen maken. Onderzoek toont aan dat het hier gaat om 3 tot 4 miljoen Nederlanders (PBLQ, 2013).

- > Garbe et al. (2009) geven aan dat al in 2006 24,1% van de Europese jongeren laag scoort op leesvaardigheden. De onderzochte jongeren hadden hierdoor opgroei- en ontwikkelingsproblemen.
- > 18% van de Nederlanders tussen 12 en 74 jaar bezit weinig computervaardigheden en 9% zeer weinig vaardigheden (CBS, 2012a).
- > De maatschappelijke kloof tussen hoger en laagopgeleiden stijgt (Bijl. et al., 2011). De Onderwijsraad (2011) waarschuwt ook voor deze trend in 'Maatschappelijke achterstanden van de toekomst' en stelt dat er steeds meer indicaties zijn dat laag en hoog opgeleiden steeds meer in gescheiden werelden leven. Ook het aantal jeugdwerklozen stijgt fors tot 15% in 2013 (CBS, 2013).
- > Nederland beschikt over een beroepsbevolking met een hoog gemiddeld niveau van taalvaardigheden. Maar de verschillen tussen groepen worden groter: zowel het aandeel excellenten als laaggeletterden neemt de afgelopen jaren toe. Dat is zorgelijk: deze verschillen kunnen sociale ongelijkheid vergroten, omdat deze vaardigheden nauw samenhangen arbeidsmarktparticipatie, maatschappelijke participatie en gezondheid (PIAAC, 2013).

Mensen moeten de taal beheersen om hun plek in de hedendaagse (digitale) kennissamenleving en toegang tot de arbeidsmarkt te vinden. Daarom zijn er zowel op regionaal, nationaal als op Europees niveau allerlei initiatieven en interventies voor preventie en afname van laaggeletterdheid.

CONCLUSIE > Taalbeheersing is noodzakelijk in de hedendaagse samenleving en op de arbeidsmarkt.

Jaarlijkse kosten laaggeletterdheid

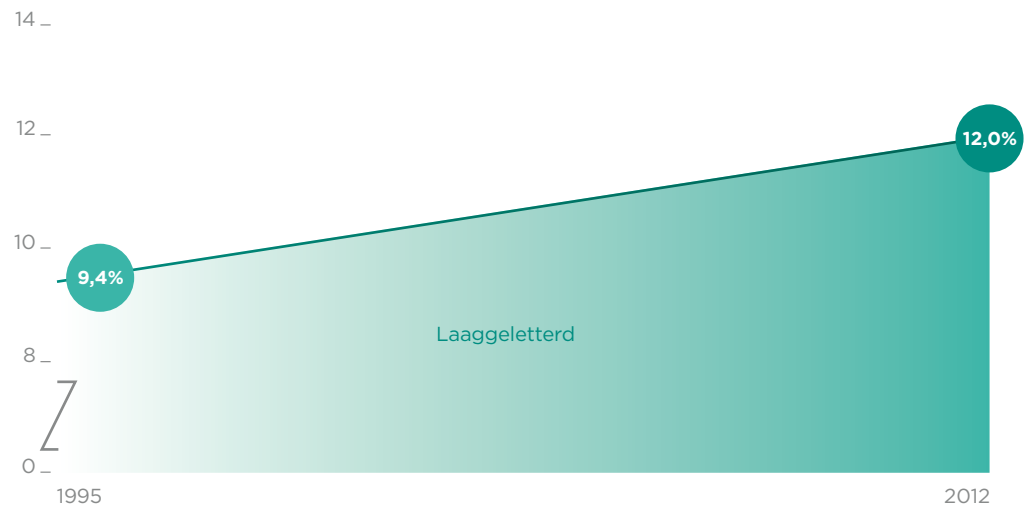

Bron: PWC (2013)

Kosten laaggeletterdheid

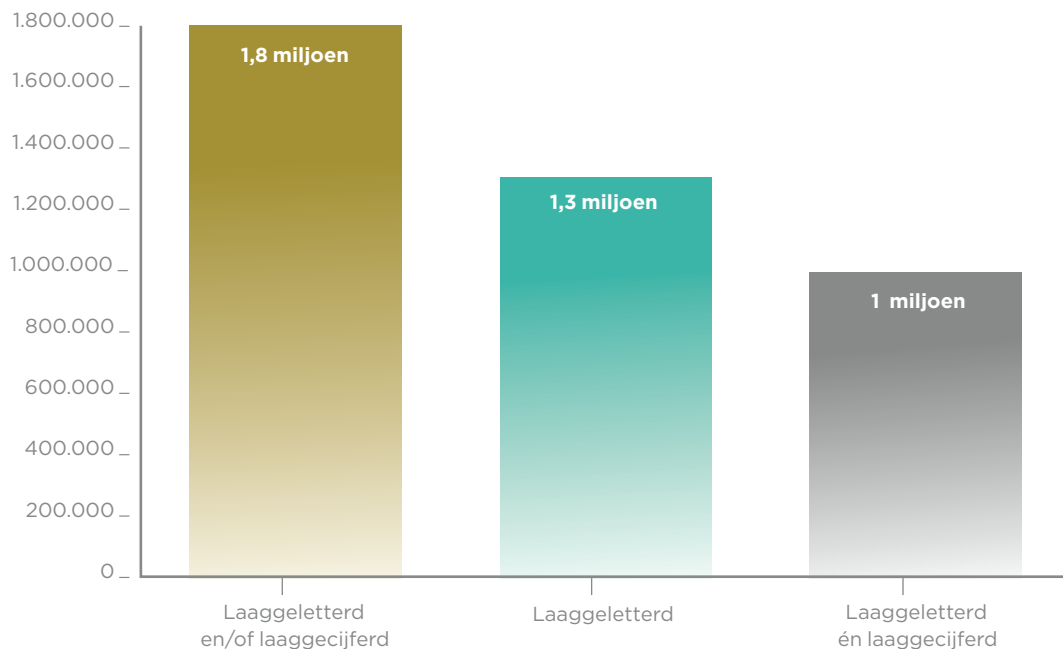
In 2013 is door PWC een schatting gemaakt van de kosten van laaggeletterdheid. PWC zegt hierover (2013, p. 6): “De totale jaarlijkse kosten van laaggeletterdheid in Nederland zijn erg hoog - ca. € 560 miljoen. Per laaggeletterde komt dit neer op gemiddeld € 550 per jaar. Een groot deel van deze kosten (ca. 63%) wordt veroorzaakt door een verminderde productiviteit en verminderde belastinginkomsten. Een lagere productiviteit betekent op de middellange termijn een lager inkomen voor de laaggeletterde. Voor de (lokale) overheid betekent dit een verlies van ca. € 140 per laaggeletterde, oftewel rond € 140 miljoen aan belasting die niet kan worden geïnd. Hier komen de uitkeringskosten voor werkloze laaggeletterden nog bij. Deze kosten worden geschat op ca. € 75 miljoen per jaar (of ca. € 75 per laaggeletterde persoon/ € 14.400,- per uitkeringsontvanger). De totale kosten door laaggeletterdheid, inclusief de relatief hoge kosten voor de overheid, geven aan dat er mogelijk veel winst te boeken is door het aanpakken van laaggeletterdheid. De trend naar een technologisch intensieve werkgelegenheid en minder afhankelijkheid van handarbeid versterkt de noodzaak voor verbetering van geletterdheid.” Dus de bestrijding van laaggeletterdheid verlaagt in potentie enorm veel maatschappelijke kosten (PWC, 2013).

Trend

Bron: PIAAC (2013)

Laaggeletterd en/of laaggecijferd

Bron: PIAAC (2013)

Laaggeletterdheid in Nederland (PIAAC)

PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies)

In onderzoeken naar vaardigheden van volwassenen (zoals PIAAC en zijn voorgangers ALL en IALS) wordt via een test taalvaardigheid, rekenvaardigheid en probleemoplossend vermogen onder volwassenen gemeten. Het gaat om functionele vaardigheden: het begrijpen en gebruiken van informatie die men in het dagelijks leven tegenkomt. Inhoudelijk kent PIAAC een sterke overeenkomst met het PISA-onderzoek naar vaardigheden onder 15-jarigen. In het PIAAC onderzoek is Nederland vergeleken met 23 andere landen.

Grotere kloof tussen excellent en laaggeletterd

De Nederlandse beroepsbevolking heeft een hoog gemiddeld niveau van taalvaardigheden. Maar zowel het aandeel excellenten als het aandeel laaggeletterden is in de afgelopen jaren toegenomen. Het percentage laaggeletterden onder 16-65 jarigen is in de afgelopen 17 jaar gestegen van 9,4% in 1995 naar 12% in 2012, en significant gestegen onder 45-54 jarigen. De verschillen tussen groepen in Nederland zijn daarmee groter geworden. Deze verschillen kunnen sociale ongelijkheid vergroten, omdat taalvaardigheden nauw samenhangen met bijvoorbeeld de positie op de arbeidsmarkt, maatschappelijke participatie en gezondheid.

Daarnaast zien we dat het niveau van rekenvaardigheden in Nederland de afgelopen vijf jaar met gemiddeld 7 punten gedaald is, die trend zien we eveneens in de meeste andere landen. Bijna 1,8 miljoen Nederlanders presteren laag op taalvaardigheid en/of laag op rekenvaardigheid. Ruim de helft daarvan heeft een dubbele achterstand en is zowel laaggeletterd als laaggecijferd. Daarnaast gebruiken zo'n 330.000 mensen in Nederland nooit een computer. De taalvaardigheden van deze groep bevinden zich ook op het niveau van laaggeletterdheid. Mogelijk vormt het lage taalniveau van deze groep een barrière om aan de digitale wereld deel te nemen.

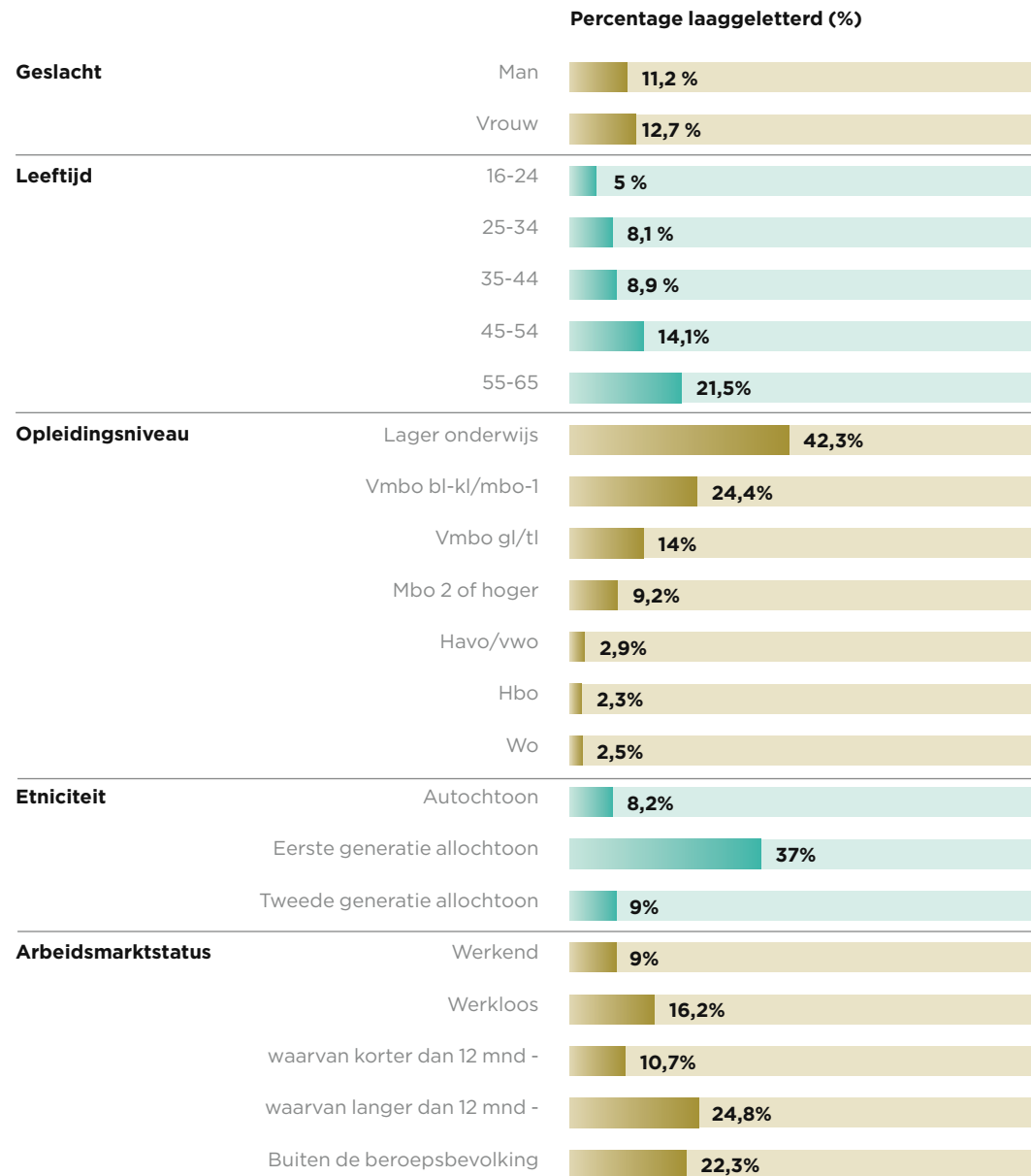
In het PIAAC-onderzoek vinden we duidelijke verschillen tussen mensen met hoge en lage niveaus van taalvaardigheden. Laaggeletterden zijn minder vaak actief op de arbeidsmarkt, hebben minder vaak een vaste aanstelling, hebben vaker een laag inkomen, hebben minder vertrouwen in de medemens en beoordelen hun gezondheid vaker als matig tot slecht. Maar dat betekent niet dat laaggeletterden per definitie aan de zijlijn staan: het grootste deel van de laaggeletterden heeft wel degelijk werk. En zelfstandigen hebben relatief vaak een laag niveau van taalvaardigheden, maar tegelijkertijd een hoger niveau van rekenvaardigheden. Laaggeletterden doen minder vaak aan vrijwilligerswerk maar als ze zich inzetten, dan stoppen ze daar wel relatief veel tijd in.

De grootste groep laaggeletterden bestaat uit oudere autochtonen met een middelbaar opleidingsniveau: zij maken 45% van de groep laaggeletterden uit (540.000 personen). Binnen deze groep vormen de werkenden de grootste groep. Daarnaast worden twee relatief grote laaggeletterde groepen gevormd door 120.000 autochtone en 108.000 allochtone niet werkende, lager opgeleiden.

Profiel laaggeletterden

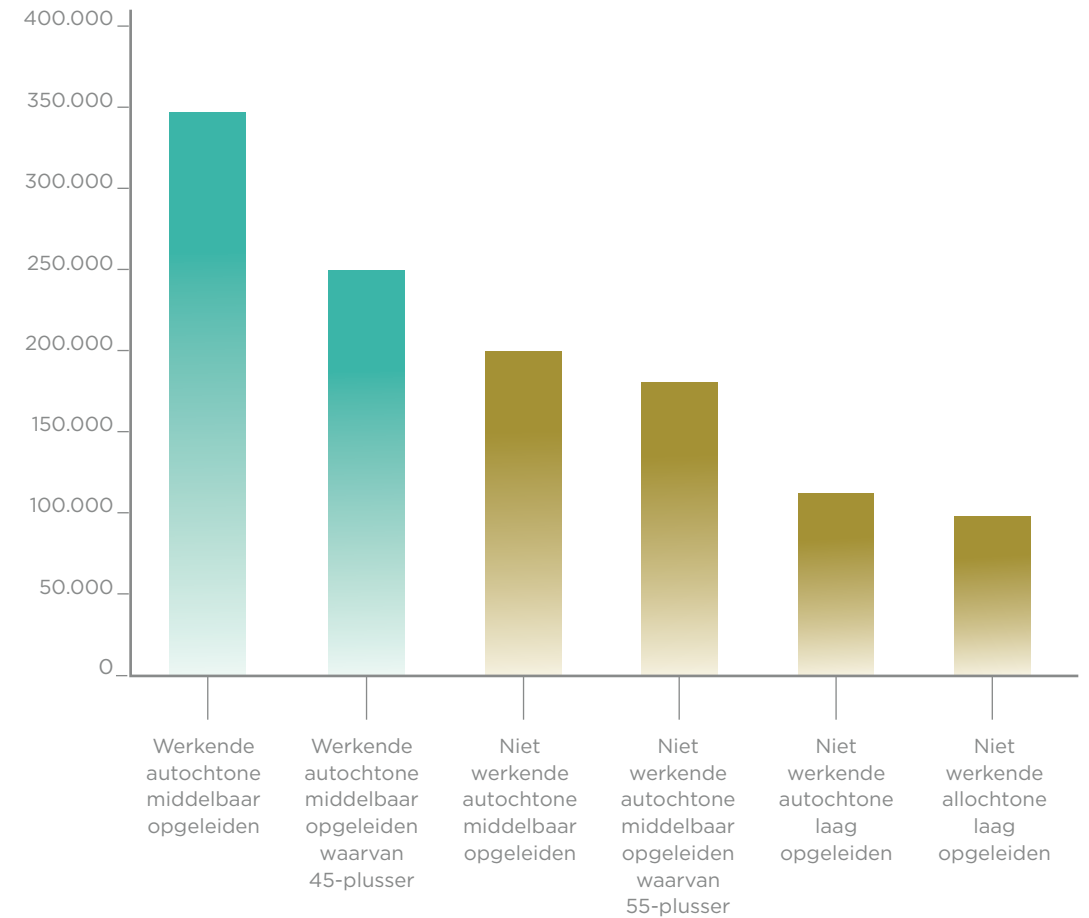
Percentage laaggeletterden onder de beroepsbevolking, naar achtergrondkenmerken, 16-65 jaar.

Bron: PIAAC (2013)

Achtergrond laaggeletterden

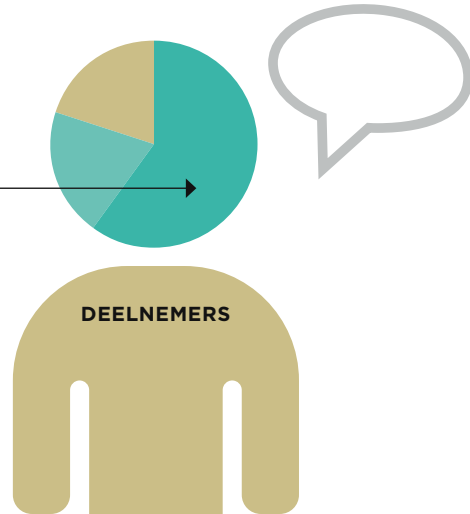
Aantal laaggeletterden naar combinaties van achtergrondkenmerken, absolute getallen.

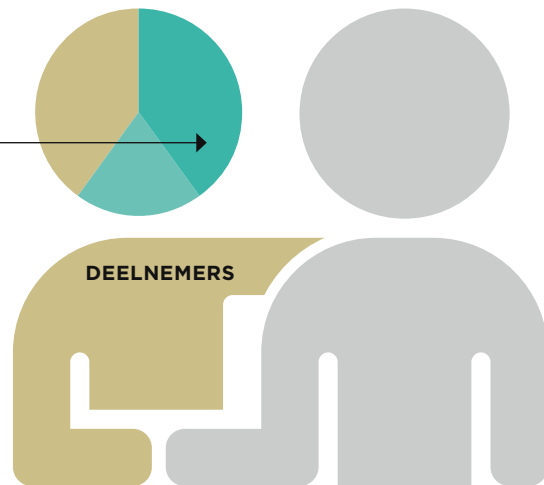
Bron: PIAAC (2013)

Deelnemers taaltrajecten Nederland

60% - 80% van de deelnemers heeft een betere taalbeheersing na een taaltraject

40% - 60% van de deelnemers heeft een betere plek in de samenleving (toename sociale inclusie)

Bron: De Greef (2012)

Effect van investeren in geletterdheid

Op de volgende pagina's zijn de effecten van de verschillende initiatieven en interventies in verband met laaggeletterdheid op zes levensdomeinen beschreven.

Centraal staat de vraag of actie tegen laaggeletterdheid en het investeren in taaltrajecten iets oplevert. Zorgt die actie voor:

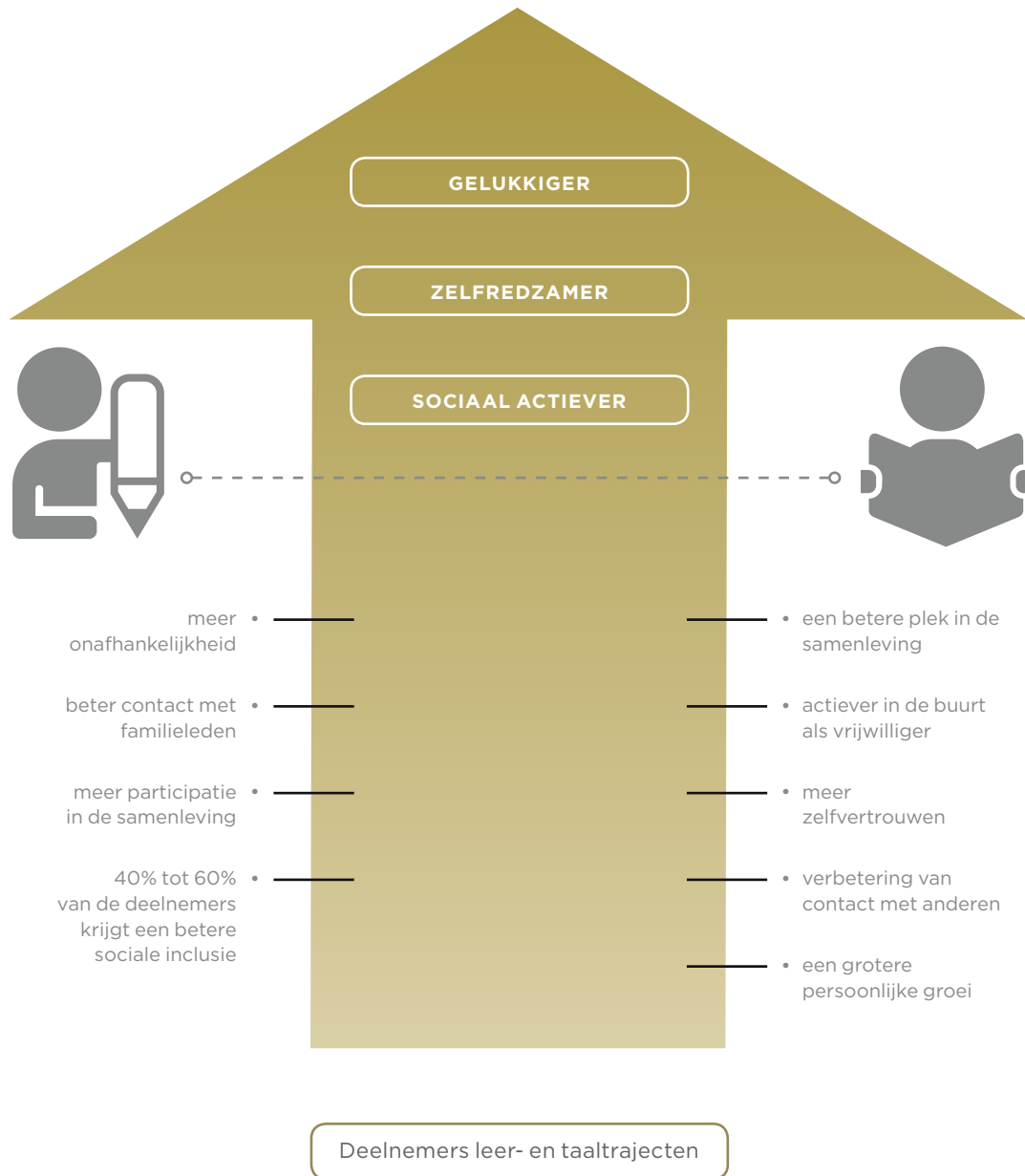
1. een betere taalbeheersing?
2. een beter welzijn?
3. een beter economisch perspectief en arbeidsmarktperspectief?
4. een betere gezondheid?
5. betere opleidingskansen?
6. betere ontwikkelings- en ontplooiingskansen?

1. Taalbeheersing

- > Uit onderzoeken van De Greef (2012 a t/m d) in 87 gemeenten in Nederland blijkt, dat van de totale groep deelnemers aan cursussen bij circa 60% tot 80% de taalvaardigheid verbetert.
- > Aanvullend laten deelname aan trajecten in bibliotheken (Kasperkovitz, 2012) en digitale leerprogramma's als 'Lees en Schrijf! Taal op je werk' (Smit en Bersee, 2009) zien, dat ze taalvaardigheden onder deelnemers bevorderen.
- > In de Verenigde Staten voerde men als één van de weinigen longitudinaal onderzoek uit naar de opbrengsten van taaltrajecten. Over een periode van negen jaar toonde het onderzoek aan dat volwassenen een betere taalbeheersing kregen door deelname aan taaltrajecten en ook meer taalgingen gebruiken (Reder, 2009, 2010, 2012).
- > Het programma 'Upskilling Partnership Programme' uit Nieuw-Zeeland leidde ertoe, dat zowel autochtonen als allochtonen betere lees-, schrijf-, spreek- en luistervaardigheden kregen. Het percentage allochtonen (90%) dat betere vaardigheden kreeg, was hoger dan autochtonen (40% tot 55%).

CONCLUSIE > Deelname aan taaltrajecten leidt tot een betere taalbeheersing. Van een meerderheid van de deelnemers verbeteren de schrijf-, spreek- en luistervaardigheden.

Welzijn

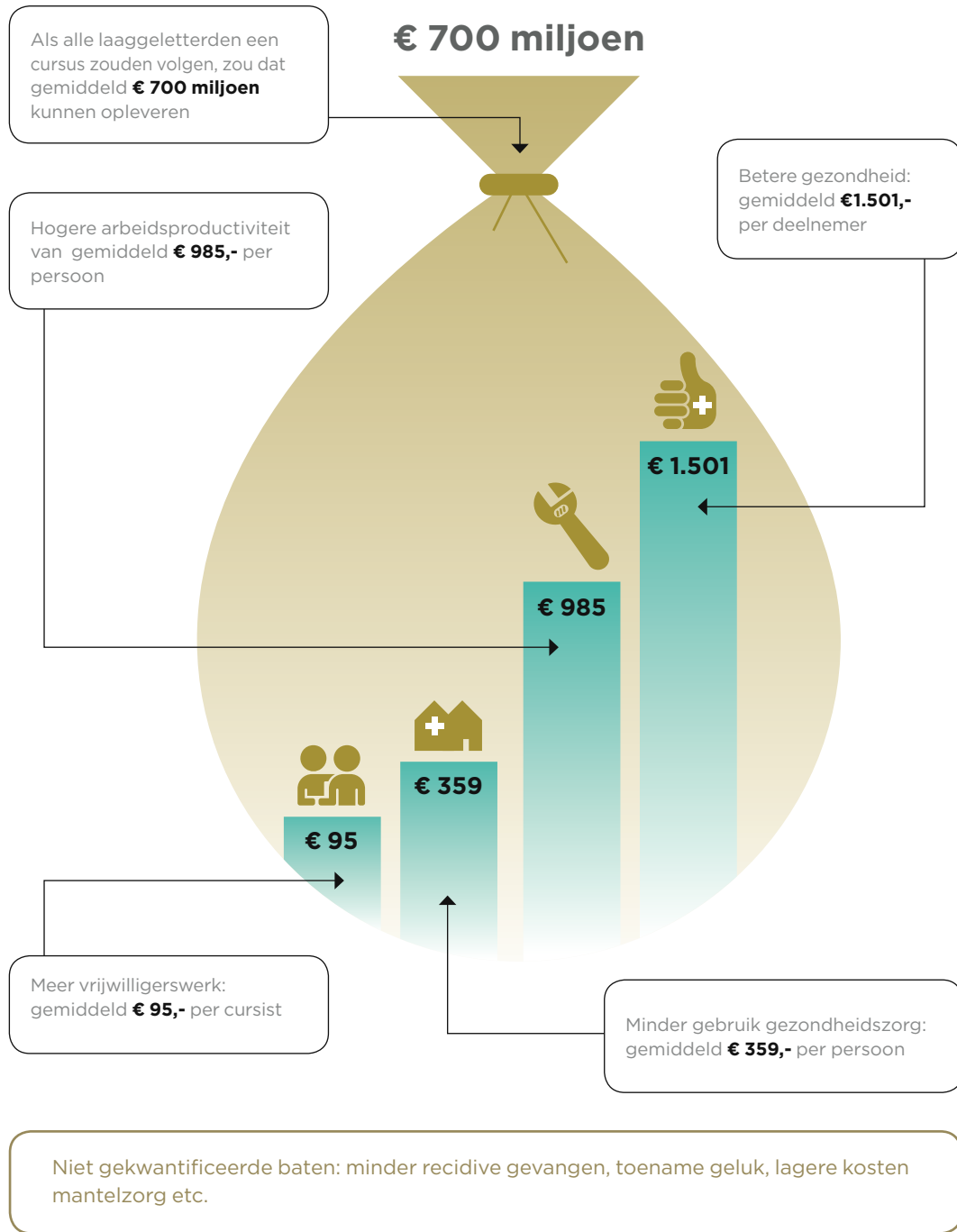
Bron: o.a. Buisman (2013) en De Greef (2012a t/m d)

2. Welzijn

- > Naast een frequenter gebruik van lezen en schrijven tonen Purcell-Gates et al. (2000) aan dat deelname aan leertrajecten ook zorgt voor een verandering in de leef- en familiesituatie. Voorbeelden hiervan zijn: het meer onafhankelijk zijn, het verbeteren van het contact met andere familieleden en het beter kunnen invullen van formulieren richting officiële instanties.
- > Mensen die beter kunnen lezen en schrijven, zijn zelfredzamer en sociaal actiever. Daarnaast voelen ze zich ook gelukkiger (Houtkoop et al., 2012).
- > Laaggeletterden in Nederland doen minder vaak vrijwilligerswerk, hebben minder vertrouwen in de medemens en hebben vaker het gevoel dat ze geen invloed kunnen uitoefenen op de politiek dan mensen die niet laaggeletterd zijn (Buisman et al., 2013).
- > Ook in Nederland laten onderzoeken onder taaltrajecten zien dat mensen een betere plek in de samenleving krijgen. Een project als "Taalontmoetingen" toont aan dat deelnemers naast taalvaardigheden meer participeren in de samenleving. Ze zijn actiever in de buurt als vrijwilliger of doen mee aan activiteiten (Vos en Koekkoek, 2010).
- > De onderzoeken van De Greef (2012a t/m d) tonen aan dat circa 40% tot 60% van de deelnemers in specifieke gemeenten een betere sociale inclusie krijgen na deelname aan leertrajecten. Dit houdt in dat men niet meer in een sociaal isolement verkeert, zichzelf kan redden in en rondom huis, deelneemt aan georganiseerde activiteiten (zoals sportactiviteiten), meer zelfvertrouwen heeft gekregen of nieuwe mensen heeft ontmoet.

CONCLUSIE > Een betere taalbeheersing zorgt ervoor dat mensen zelfredzamer, sociaal actiever en gelukkiger zijn. Een aanzienlijk deel van de deelnemers krijgt een betere plek in de samenleving. Hun welzijn verbetert significant.

Maatschappelijke baten

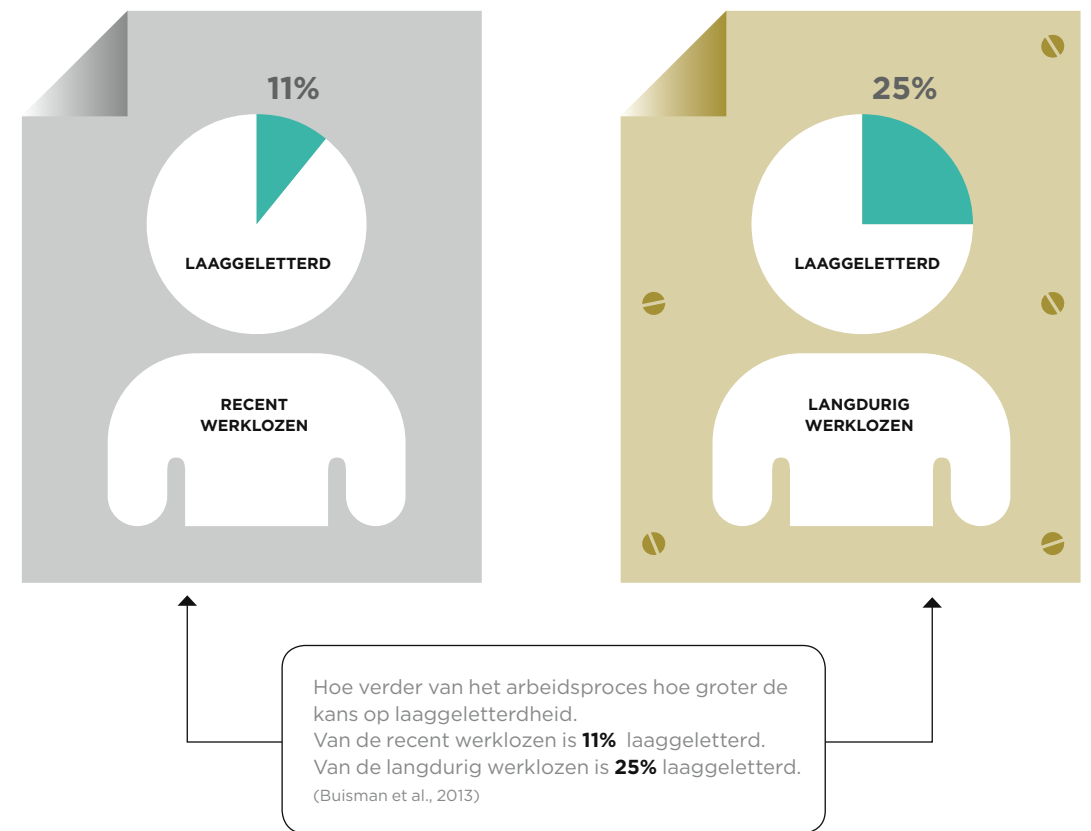

Bron: Kok & Scholte (2013)

3. Arbeidsmarkt en economie

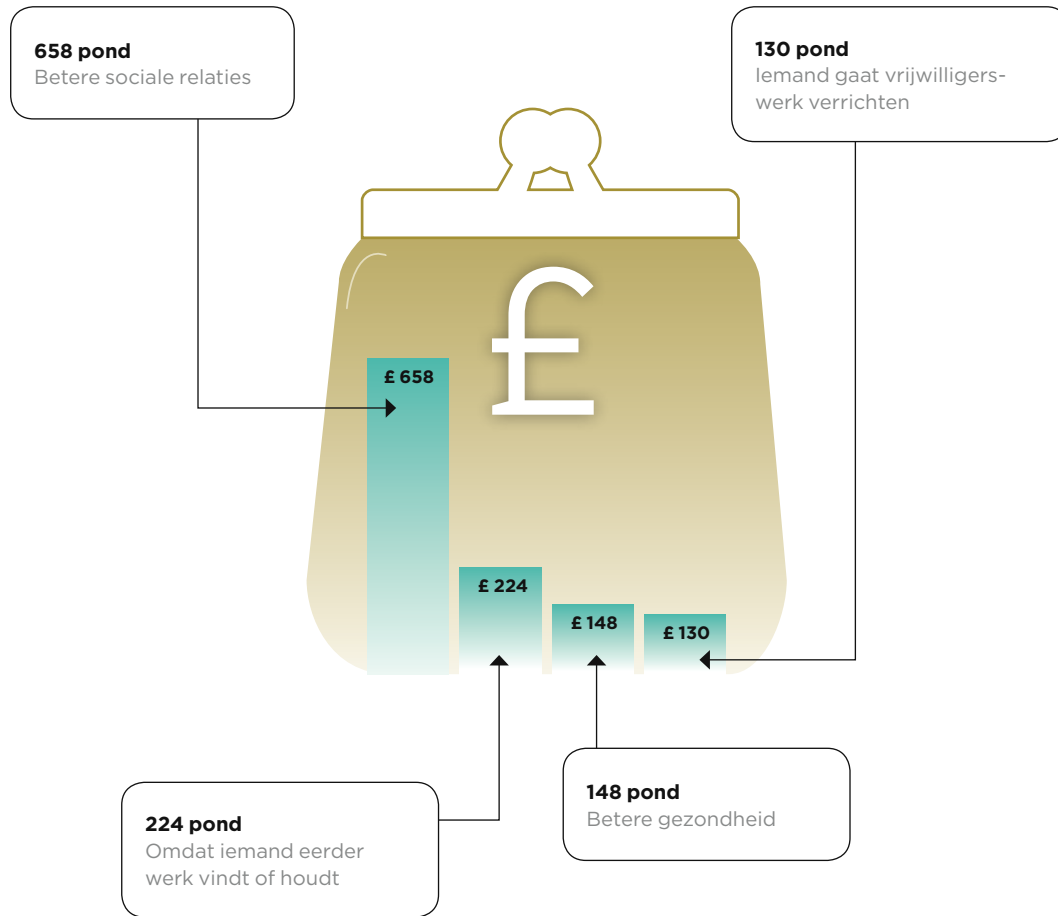
- > Als alle huidige laaggeletterden in Nederland een cursus zouden volgen, zou dit de maatschappij 700 miljoen euro kunnen opleveren. Verder wordt na het volgen van een taalcursus de arbeidsproductiviteit van een deelnemer met € 985,- verhoogd (Kok & Scholte, 2013).
- > In Canada leidt een hogere mate van geletterdheid tot een hoger BNP en meer arbeidsproductiviteit. Dit komt doordat geletterde mensen zich meer en anders kunnen inzetten op de arbeidsmarkt (Coulombe et al., 2004).
- > In Nederland kan de verbetering van de mate van geletterdheid leiden tot een verhoging van 17% van het arbeidsinkomen (Hanushek en Zhang, 2009).
- > Uit het PIAAC onderzoek blijkt dat 43% van de laaggeletterden niet actief op de arbeidsmarkt is (inactief of werkloos). 11% van de recent werklozen is laaggeletterd en 25% van de langdurig werklozen (Buisman et al., 2013).

43% van de laaggeletterden is niet actief op de arbeidsmarkt

Bron: PIAAC (2013)

Kostenreductie door volwasseneneducatie in Verenigd Koninkrijk

Bron: Fujiwara (2012)

> Onderzoek naar de effecten van investeringen in vermindering van laaggeletterdheid in Nederland, Canada en het Verenigd Koninkrijk leverden de volgende uitkomsten op:

- In Nederland zijn de maatschappelijke baten ruim 700 miljoen euro als alle laaggeletterden een cursus volgen (Kok en Scholte, 2013).
- Canada kan circa 16,083 miljoen dollar besparen, mede door een groei in inkomstenbelasting, besparingen in o.a. de sociale bijstand en 'uitkeringen' en meer stabiliteit in de werkgelegenheid (Murray et al., 2009).
- Voor het Verenigd Koninkrijk blijkt dat de impact van volwasseneneducatie (waarvan taalonderwijs onderdeel is) per persoon een waarde heeft van:
  - 148 pond in verband met het verkrijgen van een betere gezondheid;
  - 224 pond omdat iemand eerder werk vindt of werk houdt;
  - 658 pond doordat iemand betere sociale relaties verkrijgt;
  - 130 pond vanwege het feit dat iemand geneigd is om op reguliere basis vrijwilligerswerk te gaan verrichten (Fujiwara, 2012).

> Deelname aan taaltrajecten kan leiden tot een betere arbeidsmarktpositie van deelnemers (De Greef, 2012 a t/m d).

> Uit het onderzoek van Houtkoop et al. (2012) blijkt dat iemand met hogere kernvaardigheden een hoger brutoloon verdient. Indien de prozageletterdheid met 1% toeneemt, zal het brutoloon met circa 0.3% toenemen (Houtkoop et al., 2012). Uit het PIAAC-onderzoek blijkt daarnaast dat 37% van de laaggeletterden tot de laagste inkomensgroep behoren (tot 11 euro bruto per uur).

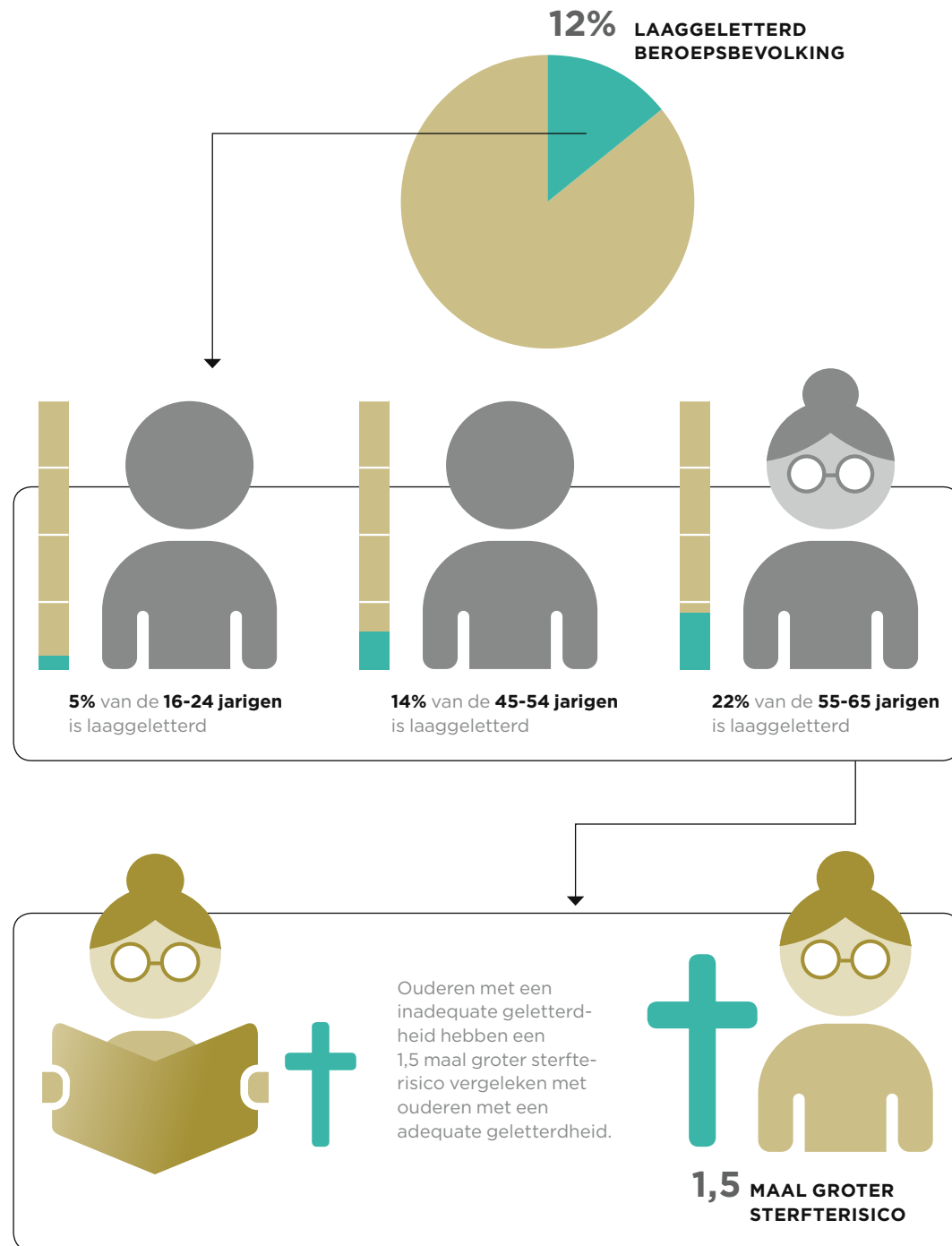
> Het Schotse onderzoek van Tett et al. (2006) toont aan dat volgens 60% van de deelnemers aan taaltrajecten er veranderingen in hun werklevens optraden. Naar eigen zeggen kregen ze een beter arbeidsperspectief.

> Bovenstaande geldt ook voor de deelnemers aan het 'Upskilling Partnership Programme' in Nieuw Zeeland. De meesten kregen betere werknemersvaardigheden, zoals spreken, lezen en schrijven op de werkvloer. Daarnaast nam hun vertrouwen en tevredenheid in hun baan toe (Department of Labour, New Zealand, 2010).

CONCLUSIE > Investering in vermindering van laaggeletterdheid leidt tot economisch rendement, waaronder een betere arbeidsmarktpositie en het beter functioneren van laaggeletterde werknemers.

Veel laaggeletterde ouderen

Bron: PIAAC (2013) en Baker et al. (2007)

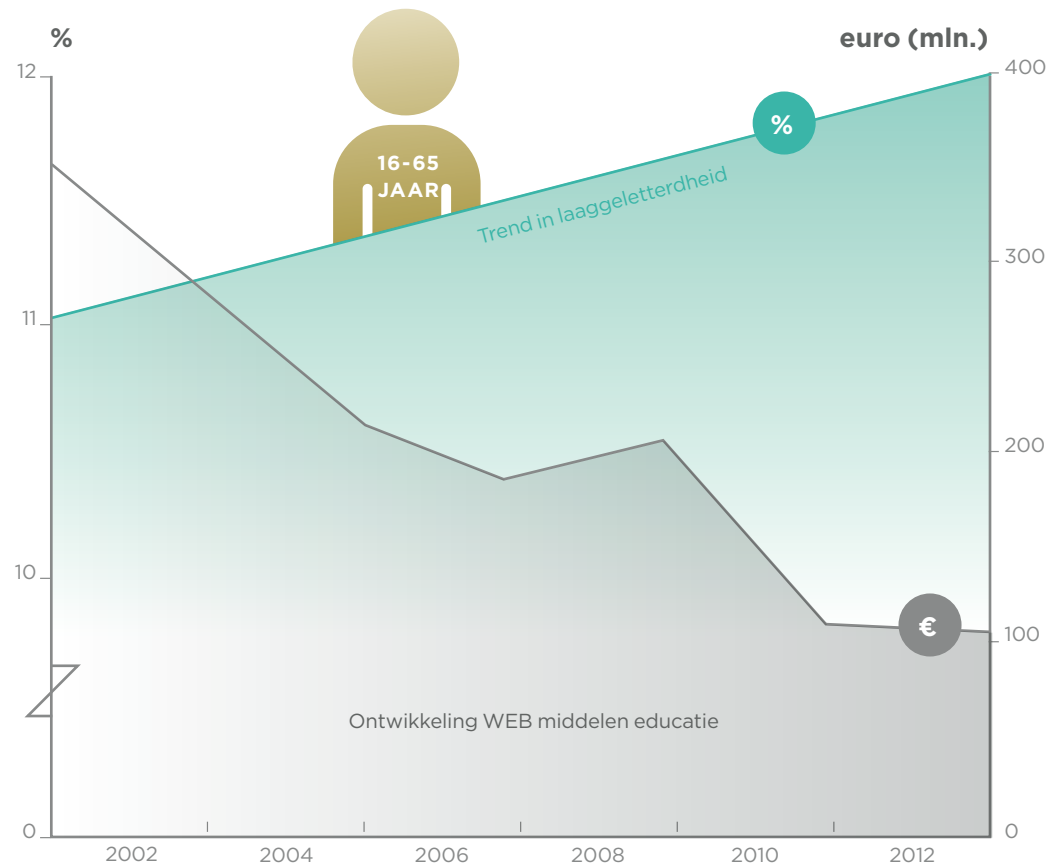
4. Gezondheid

Iemand die gezondheidsvaardig is, heeft kennis over gezonde leefstijl en is in staat om gezond te leven. Laaggeletterden hebben die kennis vaak niet. Er is ook best veel cijfermatig onderzoek voorhanden. Enkele voorbeelden zijn:

- > In Nederland is het rendement van het volgen van een taal cursus een vermindering van zorgkosten van € 359,- en een stijging van de gezondheidswinst van € 1.501,- per deelnemer (Kok & Scholte, 2013).
- > Hartley en Horne (2006) verwijzen naar een aantal onderzoeken waaruit blijkt dat laaggeletterden een verhoogd risico hebben ten aanzien van ziekenhuisopname en depressie. Daarnaast zijn ze minder vaardig in het gebruik van bijsluiters.
- > Deelname van ouders aan een taalinterventie toont aan dat, naast het feit dat de leesvaardigheid verbetert, ook het aantal depressies afneemt. Dit is vooral bij vaders het geval (Berkman et al., 2004).
- > Mensen die volgens Houtkoop et al. (2012) hoger scoren op de schaal van documentgeletterdheid voelen zich ook gezonder. Uit het PIAAC-onderzoek blijkt dat bijna 40% van de laaggeletterden in Nederland hun gezondheidstoestand als matig tot slecht omschrijven (Buisman et al., 2013).
- > Twickler et al. (2009) melden dat onderzoek duidelijk maakt dat de gezondheid van laaggeletterden minder is dan die van geletterden. Er zijn relatief veel laaggeletterde ouderen (Buisman et al. 2013) en ouderen met inadequate geletterdheid blijken een 1,5 maal groter sterfterisico te hebben dan ouderen met adequate geletterdheid (Baker et al. 2007).
- > Daarnaast stelde men in Nederland vast dat laaggeletterden meer chronische aandoeningen hebben. Dat blijkt onder andere uit een hoger percentage laaggeletterde mannen dat een hartinfarct heeft doorgemaakt ten opzichte van een lager percentage geletterde mannen (Groot & Maassen van den Brink, 2006).
- > Ten slotte blijken de aandoeningen als gevolg van diabetes bij laaggeletterde diabetespatiënten ernstiger te zijn dan bij diabetespatiënten met een hoger niveau van geletterdheid (Rothman et al., 2004; Schillinger et al., 2002).

CONCLUSIE > De gezondheidssituatie van mensen die geletterd zijn, is in een aantal opzichten beter dan die van laaggeletterden. Geletterde mensen hebben beter ontwikkelde gezondheidsvaardigheden en ervaren minder snel gezondheidsproblemen.

Educatiebudget en laaggeletterdheid

Bron: PIAAC (2013) en Van Schoonhoven (2012)

5. Opleiding

Het is niet eenvoudig om laaggeletterde volwassenen te stimuleren een opleiding te volgen en zo hun kansen in de samenleving en op de arbeidsmarkt te vergroten. Na het volgen van specifieke geletterdheidsprogramma's worden deelnemers echter wel gemotiveerd om deel te gaan nemen aan andere opleidingen.

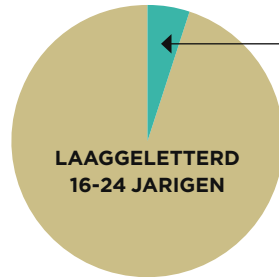
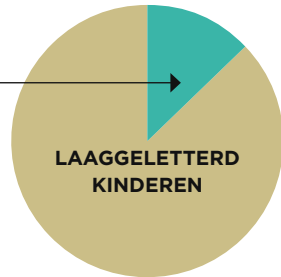
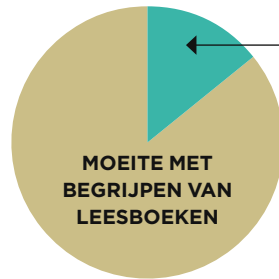
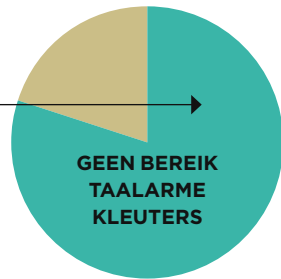
- > Uit de resultaten van het ALL onderzoek in Nederland blijkt dat mensen eerder deelnemen aan formele en non-formele educatie als zij een hogere mate van (proza)geletterdheid hebben (Houtkoop et al., 2012).
- > Uit het PIAAC-onderzoek blijkt dat in sectoren waar veel laaggeletterden werken -zoals de Bouw, Horeca en Industrie- minder aan scholing wordt deelgenomen dan in andere sectoren (Buisman et al., 2013).
- > Taalscholing kan er ook voor zorgen dat laaggeletterden zich oriënteren op andere onderwijstrajecten. Ongeveer 40% van de deelnemers aan cursussen basis- en taalvaardigheden in de regio West-Brabant bleek door te stromen naar andere cursussen (De Greef, 2012b).
- > De meeste werkende laaggeletterden ervaren geen directe prikkel om aan taalvaardigheid te werken. Zij geven vaak aan dat hun niveau voldoende is om hun huidige baan te kunnen uitoefenen. Laaggeletterden werken deels in beroepen waarin een laag niveau van taalvaardigheid volstaat, maar zijn zich waarschijnlijk ook onvoldoende bewust van de eisen die de kenniseconomie nu en in de toekomst aan de vaardigheden van mensen stelt (Houtkoop, 2012).
- > In het schooljaar 2011-2012 namen bijna 22.000 volwassenen deel aan de door ROC's aangeboden educatie -waaronder taal- en rekenen- die via de gemeenten wordt bekostigd. Dit is een kwart minder dan het jaar ervoor (CBS, 2012b). Deze afname komt mogelijk door de bezuinigingen in het educatiebudget.

CONCLUSIE > Investeren in taalscholing voor laaggeletterden zorgt er vaak voor dat mensen doorstromen naar andere vormen van educatie, zoals cursussen en opleidingen. Hierdoor werken ze structureel aan het bereiken en behouden van hun status als 'geletterde'.

Kinderen en jongeren

80% van de gemeenten geeft zelf aan taalarme kleuters niet te kunnen bereiken.

13,8% van de 15-jarige leerlingen heeft grote moeite met het begrijpen van hun schoolboeken.

Bijna 14% van de kinderen in Nederland loopt het risico later laaggeletterd te worden.

De PIAAC resultaten uit 2013 geven aan dat het percentage laaggeletterden onder de 16-24 jarigen 5% is.

Als beide ouders laagopgeleid zijn, heeft een kind een drie maal grotere kans op laaggeletterdheid.

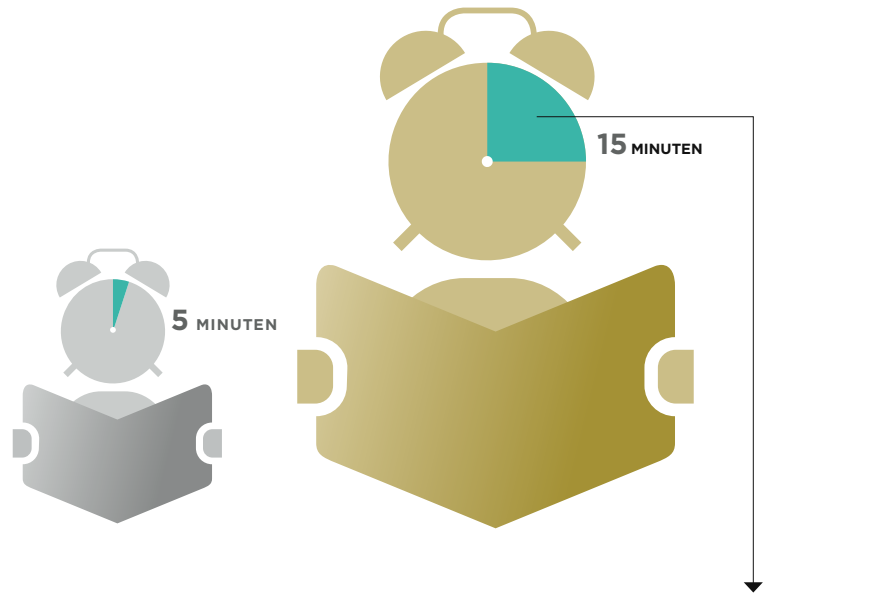
Bron: Inspectie van het onderwijs (2013), Gille et al. (2009), Droge, et al (2009), PIAAC (2013)

6. Ontwikkeling en ontplooiing

Als ouders actief aan de slag zijn met taalstimulering van hun kinderen, lopen die - op hun beurt - minder kans om op latere leeftijd laaggeletterd te worden. Het mes snijdt aan twee kanten; ook de ouders krijgen de kans om, tegelijkertijd met hun kinderen, aan hun taalbeheersing te werken (*family literacy*).

- > Aandacht besteden aan lezen op jonge leeftijd voorkomt leesproblemen op oudere leeftijd (Fletcher en Lyon, 1998; Snow, Burns en Griffin, 1998) of gaat zelfs laaggeletterdheid tegen (Kamps et al., 2008).
- > Kinderen die dagelijks minder dan 5 minuten per dag lezen, lezen in een jaar slechts 21.000 woorden. Kinderen die 15 minuten per dag lezen, lezen 1.146.000 woorden per jaar (Vernooy, 2008). Een kind dat 15 minuten per dag leest of wordt voorgelezen, leest dus 55 keer zo veel woorden per jaar dan een kind dat 5 minuten per dag leest of wordt voorgelezen.
- > 13,8% van de 15-jarige leerlingen in Nederland heeft grote moeite met het begrijpen van hun schoolboeken, omdat deze leerlingen laaggeletterd zijn (PISA, 2013).
- > Volgens Matute et al. (2012) is laaggeletterdheid onder volwassenen eigenlijk al bepaald door een taalachterstand op jonge leeftijd. Iemand die als kind een taalachterstand had, heeft dit ook op latere leeftijd.
  - Niet alleen op school, maar ook thuis is extra aandacht voor taalbeheersing belangrijk. Bij de evaluatie van taalprogramma's in het Verenigd Koninkrijk bleek dat na deelname voor ouders en kinderen er sprake was van een betere taalbeheersing en beter gedrag onder de kinderen (National Literacy Trust, 2012).
  - Het merendeel van de ouders (84%) gaf aan dat zij verwachten dat de effecten op lees- en communicatievaardigheden bij hun kinderen duurzaam zijn. 83% van hen was zelf ook vertrouwd geraakt in het gebruik van boeken en 80% was zich bewust van het belang om met hun kinderen over hun interesses te praten (National Literacy Trust, 2012).
  - 8% van de verschillen in de groei van woordenschat, beginnende leesvaardigheid en ontluikende geletterdheid kan verklaard worden door voorlezen (Bus et al., 1994).
- > Bijna 14% van alle kinderen in Nederland loopt het risico om op latere leeftijd onder de noemer 'laaggeletterd' te vallen. Een van de redenen is het lage taalniveau van hun ouders, maar ook het lage taalniveau van leid(st)ers in de VVE (voor- en vroegschoolse educatie) speelt een rol. In 2009 bleek 50% van de leid(st)ers van de voor- en vroegschoolse educatie (VVE) in Amsterdam te kampen met een taalachterstand (Droge et al., 2009).
- > 85% van de gemeenten heeft geen afspraken gemaakt over de resultaten van hun VVE. Onduidelijk is wat de doelen en beoogde resultaten zijn (Inspectie van het Onderwijs, 2013).
- > 80% van de gemeenten geeft zelf aan taalarme kleuters niet te kunnen bereiken (Inspectie van het Onderwijs, 2013).
- > In het speciaal onderwijs bereiken leerlingen in groep 8 een niveau dat vergelijkbaar is met het niveau van begin groep 6 in het basisonderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2014).

Lezende kinderen

Een kind dat **15 minuten** per dag leest, leest **55 keer zo veel woorden** per jaar dan een kind dat 5 minuten per dag leest.

55 KEER ZO VEEL WOORDEN

- > Voor de leesopvoeding van kinderen is ouderbetrokkenheid belangrijk. Stalpers (2007) geeft aan dat de kans dat een kind uitgroeit tot lezer 5 keer zo groot wordt als ouders een actieve leesopvoeding voeren.
- > De leesopvoeding kan ook teruggezien worden in onderwijsprestaties van kinderen. Kinderen uit gezinnen waar veel wordt gelezen scoren beter in hun gehele schoolloopbaan (Notten, 2011).

CONCLUSIE > Door vroegtijdige inzet op het tegengaan van laaggeletterdheid vergroten kinderen hun ontwikkelings- en ontplooiingskansen. Hierbij speelt ouderbetrokkenheid een cruciale rol.

Investeren in geletterdheid loont: investeert u mee?

Conclusie

Laaggeletterdheid beïnvloedt het dagelijks leven.

Laaggeletterdheid is geen op zichzelf staand probleem. Uit nationale en internationale onderzoeken blijkt dat laaggeletterdheid het leven op verschillende levensdomeinen beïnvloedt. Tegelijkertijd blijkt dat investeren in laaggeletterdheid ervoor zorgt dat iemand:

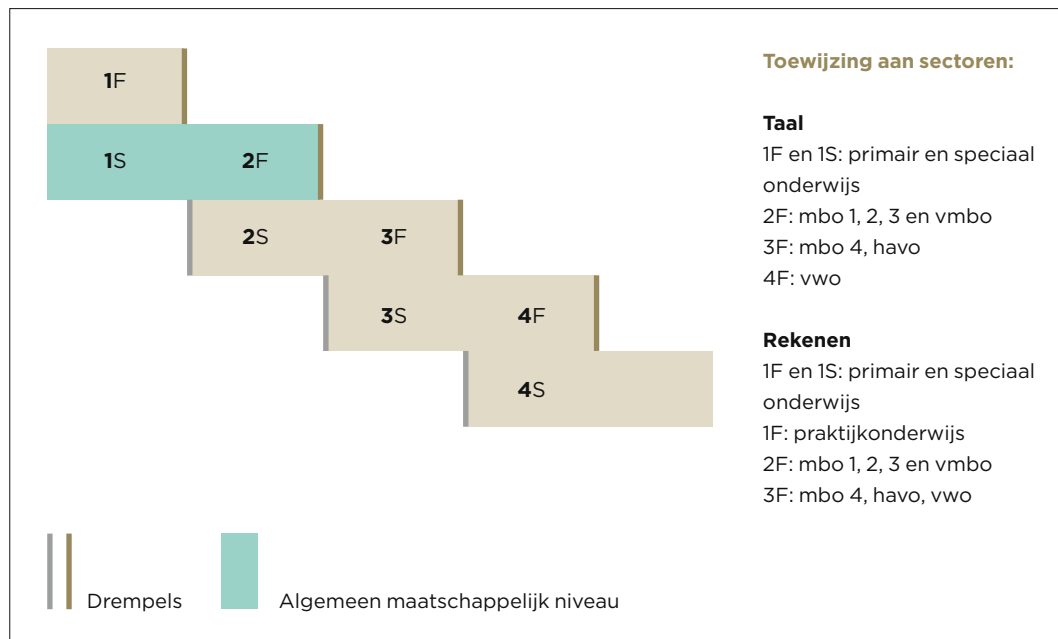
1. de taal beter beheerst;
2. zich gelukkiger voelt en een betere plek in de samenleving krijgt: hij of zij heeft een betere leef- en familiesituatie en is sociaal actiever;
3. meer kansen op een (stabiele) baan en een hoger salaris heeft en beter kan functioneren in de huidige baan;
4. gezonder kan leven, minder snel een ziekenhuisopname of depressie heeft en een langer leven leidt;
5. sneller kan deelnemen aan een opleiding;
6. als kind betere ontplooiings- en ontwikkelingsmogelijkheden heeft.

Zowel een voldoende basisniveau van vaardigheden als zeer hoge vaardigheden hebben een onafhankelijk positief effect op de economische groei van een land, deze effecten versterken elkaar. Voldoende basisvaardigheden is dan ook voor iedereen om een relatief grote groep excellente talenten te laten ontwikkelen (Hanushek & Woessmann, 2009).

niveau	fundamentele kwaliteiten	drempel
1F	eind primair onderwijs	van po naar vo
2F	eind vmbo	van vo fase 1 naar vo fase 2 / van vmbo naar mbo
3F	eind mbo 4 en havo	van vo en mbo naar ho
4F	eind vwo	van vo naar wo

Bron: Expertgroep Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen (2008)

Bron: Expertgroep Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen (2008)

Definities

Definiëring vanuit verschillende invalshoeken

- > Laaggeletterdheid wordt veelal gelieerd aan het dagelijks functioneren van mensen en het toepassen van vaardigheden in het dagelijks leven (OECD, 2012; Ahmed, 2011). In feite ondervinden laaggeletterde mensen problemen met het gebruiken van gedrukte en geschreven informatie om te functioneren in de maatschappij, om de eigen doelen te bereiken en om de eigen kennis en mogelijkheden te ontwikkelen (Houtkoop et al., 2012, p. 8).
- > Met betrekking tot taalvaardigheden zijn er verschillende indelingen naar taalniveau. Volgens Houtkoop et al. (2011) bevindt het taalniveau van de groep laaggeletterden zich omstreeks het niveau 1F refererend aan de referentieniveaus van Meijerink.
- > Volgens de definitie uit het PIAAC-onderzoek gaat het bij laaggeletterden om mensen die:
  - over een elementair basisvocabulary beschikken en eenvoudige informatie uit korte teksten kunnen halen of persoonlijke informatie kunnen invullen, waarbij nauwelijks sprake is van afleidende informatie. Ze hebben moeite om verschillende soorten informatie te vergelijken, te contrasteren of te beredeneren.
  - zich op de grens met analfabetisme bevinden. Dat beeld is echter niet maatgevend voor de meeste laaggeletterden en geldt voor 2,5% van de volwassen bevolking.

Laaggeletterdheid betekent dat iemand onvoldoende kan lezen, schrijven of rekenen om effectief te kunnen handelen in persoonlijke en maatschappelijke situaties en in situaties van studie en werk.

Taaltrajecten

Aanbod

Een keur aan organisaties, zoals ROC's, bibliotheken, taalinstututen, welzijnsorganisaties, maar ook UWV Werkbedrijven en Sociale Werkvoorzieningen, bieden taaltrajecten aan of verwijzen mensen door naar bestaande taaltrajecten. Daarnaast zijn er ook steeds meer mogelijkheden om via de 'digitale snelweg' taal te leren, zoals via programma's op oefenen.nl.

Differentiatie

Mede vanwege de heterogeniteit van de doelgroep (Chilvers, 2008; Vernooy, 2010) zijn gestandaardiseerde trajecten niet mogelijk (Mourshed et al., 2010). Hierdoor is differentiatie van de aanpak in taaltrajecten noodzakelijk. Dit betekent dat in een aantal gevallen de rol van de docent of de gehanteerde methodiek moet worden aangepast. Reden? Instructie in klassikale vorm kan juist het negatieve zelfbeeld en het falen, dat men voorheen heeft ervaren, versterken (Garbe et al., 2009).

Individuele behoefte centraal

Uit onderzoek van Lupi et al. (2011) blijkt dat ondersteuning van de docent er toe doet. De mate en vorm kan verschillen, afhankelijk van de behoefte van de laaggeletterde deelnemer. Voor de ene deelnemer kan een face-to-face cursus 'lezen en schrijven' toereikend zijn. Terwijl een ander veel meer baat heeft bij het zelfstandig gebruik van een digitaal programma. Daarnaast bestaan er steeds meer mogelijkheden om 1-op-1 taalbegeleiding te krijgen van een (vrijwillige) 'coach'. Maar ook minder intensieve vormen van werken aan taalbeheersing zijn denkbaar, zoals voorzieningen in de 'Makkelijk Lezen Pleinen' in bibliotheken.

Differentiatie van de aanpak in taaltrajecten is noodzakelijk. Dit moet worden afgestemd op basis van de individuele behoefte van de cursist.

Referenties

Ahmed, M. (2011). Defining and measuring literacy: Facing the reality. *International Review Of Education* 57: 179 – 195.

Baker, D.W., Wolf, M.S., feinglass, J., thompson, J.A., Gazmararian, J.A. & Huang, J. (2007). Health literacy and mortality among elderly persons. *Arch Intern Med.* 167: 1503-9.

Berkman, N.D., DeWalt, D.A., Pignone, M.P., Sheridan, S.L., Lohr, K.N., Lux, L., Sutton, S.F., Swinson, T. & Bonito, A.J. (2004). *Literacy and Health Outcomes.* Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality.

Bijl, R., Boelhouwer, J., Cloin, M. & Pommer, e. (2011). *De sociale staat van Nederland 2011.* Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Buisman, M., Allen, J., Fouarge, D., Houtkoop, W., & Velden, R. van der (2013). PIAAC: Kernvaardigheden voor werk en leven. Resultaten van de Nederlandse Survey 2012.

Buisman, M. & Houtkoop, W. (2014) Laaggeletterdheid in kaart. (hoge komma) 's-Hertogenbosch: ECBO/Stichting Lezen & Schrijven.

Bus, A.G., Van IJzendoorn, M.H., pellegrini, A.D. & Terpstra, W. (1994). Een meta-analyse naar intergenerationale overdracht van geletterdheid. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs* Vol. 10 (3), 157 – 175.

CBS (2012a). ICT, kennis en economie. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Verkregen op 28 augustus 2013 van: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/130F8419-05C1-43AE-B5ED-4C373F34EC82/0/2012i78pub.pdf>.

CBS (2012b). Jaarboek onderwijs in cijfers 2012. Den Haag/Heerlen, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2013). Sterke stijging werkloosheid. Verkregen op 27 augustus 2013 van: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-013-pb.htm>.

Chilvers, D. (2008). *Segmentation of Adults by Attitudes Towards Learning and Barriers to Learning.* London: DIUS.

Cordewener, K.A.H., Bosman, A.M.T. & Verhoeven, L. (2012). Predicting early spelling difficulties in children with specific language impairment: A clinical perspective. *Research in Developmental Disabilities* 33: 2279 – 2291.

Coulombe, S., Tremblay, J. & Marchand, S. (2004). *International Adult Literacy Survey: Literacy scores, human capital and growth across fourteen OECD countries.* Ottawa: Statistics Canada.

Department of Labour new zealand (2010). *Upskilling Partnership Programme: Evaluation Report.* Wellington: Department of Labour New Zealand.

De Greef, M. (2012a). Educatietrajecten van ROC ID College hebben aantoonbaar effect voor inwoners in de regio's Midden-Holland, Zoetermeer en Holland-Rijnland. 's-Hertogenbosch: ArtéduC.

De Greef, M. (2012b). Educatietrajecten van het Kellebeek College afdeling Via hebben aantoonbaar effect voor inwoners in de regio West-Brabant. 's-Hertogenbosch: ArtéduC.

De Greef, M. (2012c). Educatietrajecten in Den Haag zorgen voor betere taalbeheersing, plek in de samenleving en op de arbeidsmarkt bij inwoners. 's-Hertogenbosch: ArtéduC.

De Greef, M. (2012d). Educatietrajecten in Noordoost Twente zorgen voor betere taalbeheersing, plek in de samenleving en op de arbeidsmarkt bij inwoners. 's-Hertogenbosch: ArtéduC.

Droge, S., Suijkerbuijk, E. & Kuiken, F. (2009). *Het taalniveau van Amsterdamse voorschoolleiders.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Dymock, D. (2007). *Community adult language, literacy and numeracy in Australia: Diverse approaches and outcomes.* Adelaide: NCVER.

Dymock, D. & Billett, S. (2008). *Assessing and acknowledging learning through non-accredited community adult language, literacy and numeracy programs.* Adelaide: NCVER.

Expertgroep Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen (2008). *Over de drempels met taal en rekenen.* Verkregen op 21 oktober 2013 via: <http://www.taalenrekenen.nl/downloads/over-de-drempels-hoofdrapport.pdf/>

Fletcher, J.M. & Lyon, G.R. (1998). *Reading: A research-based approach.* In W.M. Evers (Ed.), *What's gone wrong in America's classrooms,* Stanford, CA: Hoover Institute Press: 49 – 90.

Fujiwara, D. (2012). *Valuing the Impact of Adult Learning.* Leicester: National Institute of Adult Continuing Education.

Garbe, C., Holle, K. & Weinhold, S. (2009). *Socrates Observation ADORE-project: Teaching Adolescent Struggling Readers.* Lueneburg: Consortium of ADORE project.

Groot, W. & Maassen van den Brink, H. (2006). *Stil vermogen: Een onderzoek naar de maatschappelijke kosten van laaggeletterdheid.* Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.

Hanushek, E. & Woessmann, L. (2009). *Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation.* NBER Working paper no. 14633. Cambridge: National Bureau of Economic Research.

Hanushek, E.A. & Zhang, L. (2009). *Quality-Consistent Estimates of International Schooling and Skill Gradients.* *Journal of Human Capital* 3(2): 107-143.

Hartley, R. & Horne, J. (2006). *Social and economic benefits of improved adult literacy: Towards a better understanding.* Adelaide: National Centre for Vocational Education Research (NCVER).

Houtkoop, W., Allen, J., Buisman, M., Fouarge, D. & Van der Velden, R. (2012). *Kernvaardigheden in Nederland.* 's-Hertogenbosch: ECBO: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Inspectie van het onderwijs (2008). De prestaties van leerlingen in de Basisvaardigheden. In Inspectie van het Onderwijs, De staat van het onderwijs: Onderwijsverslag 2006/2007 (p. 160-177). Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Verkregen op 29 oktober 2008 van: http://www.onderwijsinspectie.nl/nl/home/naslag/Onderwijsverslag_2006_2007

Inspectie van het onderwijs (2013). Extra aandacht nodig voor achterstanden bij het jonge kind. Eindrapport bestandsopname voor- en vroegschoolse educatie in Nederland. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Verkregen op 21 augustus 2013 van: <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ocw/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/08/21/eindrapport-bestandsopname-voor-en-vroegschoolse.html>

Inspectie van het onderwijs (2014). De staat van het onderwijs. Onderwijs verslag 2012/2013. Verkregen op 10 juni 2014 van: <http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/Onderwijsverslagen/2014/onderwijsverslag-2012-2013.pdf>

Kamps, D., Abbott, M., Greenwood, C., Wills, H., Veerkamp, M. & Kaufman, J. (2008). Effects of Small-Group Reading Instruction and Curriculum Differences for Students Most at Risk in Kindergarten : Two-Year Results for Secondary- and Tertiary-Level Interventions. *Journal of Learning Disabilities* 42 (2): 101 – 114.

Kasperkovitz, J.M. (2012). Monitor 2012: Bestrijding laaggeletterdheid door bibliotheken. Amersfoort: Kasperkovitz beleidsonderzoek en advies.

Kok, L. & Scholte, R. (2013). Rendement van cursussen voor laaggeletterden. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Lupi, C. De Greef, M., Segers, M. & Verté, D. (2011). "Does adult education make a difference? Maastricht: EDAM.

Lusardi, A. (2012). Financial Literacy and Financial Decision-Making in Older Adults. *Journal of the American Society on Aging*, Vol (36), 2: 25 – 32.

Matute, E., Montiel, T., Pinto, N., Rosselli, M., Ardila, A. & Zarabozo, D. (2012). Comparing cognitive performance in illiterate and literate children. *International Review of Education* 58 (1): 109- 127.

Ministerie van OCW. (2011). Geletterdheid in Nederland: Actieplan laaggeletterdheid 2012 – 2015. Den Haag: Ministerie van OCW.

Mourshed, M., Chijioke, C. & Barber, M. (2010). How the world's most improved school systems keep getting better. London: McKinsey & Company.

Nath, S.R. (2007). Self-reporting and test discrepancy: Evidence from a national literacy survey in Bangladesh. *Review of Education*, 53: 119 – 133.

National Literacy Trust. (2012). London Literacy Champions: Evaluation report. London: National Literacy Trust.

Niessen, N.L., Strattman, K. & Scudder, R. (2010). The Influence of Three Emergent Literacy Skills on the Invented Spellings of 4-Year-Olds. *Communication Disorders Quarterly* 32 (2): 93 – 102.

Notten, N. (2011). Parents and the media. Causes and consequences of parental media socialization. Dissertation Radboud University Nijmegen. Nijmegen: Ipskamp Drukkers.

OECD (2012). Literacy, Numeracy and Problem Solving in Technology-Rich Environments: Framework for the OECD Survey of Adult Skills. Paris: OECD Publishing.

OECD, Statistics Canada. (2011). Literacy for Life: Further Results from the Adult Literacy and Life Skills Survey. Ottawa: OECD Statistics Canada.

PBLQ (2013). De burger kan het niet alleen. Digitale dienstverlening die past bij digitale vaardigheden van burgers. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Pearson (2012). The learning curve: Lessons in country performance in education. London: Pearson.

PIAAC (2013). PIAAC: Kernvaardigheden voor werk en leven. Resultaten van de Nederlandse Survey 2012.

Programme for international student assesment (PISA), OESO (2013). Percentage 15-jarige leerlingen met lage leesvaardigheden. Verkregen op 10 juni 2014 van: http://www.trendsbeeld.minocw.nl/grafieken/3_1_2_24.php

Purcell-Gates, V., Degener, S., Jacobson, E. & Soler, M. (2000). Affecting change in literacy practices of adult learners: impact of two dimensions of instruction. Cambridge: NCSALL.

PWC (2013). Laaggeletterdheid in Nederland kent aanzienlijke maatschappelijke kosten. Aangeboden voor publicatie. Amsterdam: PWC.

Reder, S. (2009). The development of literacy and numeracy in adult life. In S. Reder & J. Bynner, (Eds.), *Tracking adult literacy and numeracy: Findings from longitudinal research New York and London*: Routledge, 59 – 84.

Reder, S. (2010a). Participation, life events and the perception of basic skills improvement. In J. Derrick, J. Field, P. Lavender, S. Meyer, U. Howard, & T. Schuller (Eds.), *Remaking Adult Learning: Essays on Adult Education in Honour of Alan Tuckett*, London: Institute of Education.

Reder, S. (2012). *The Longitudinal Study of Adult Learning: Challenging Assumptions*. Montreal: the Centre for Literacy.

Rothman, R.L., DeWalt, D.A., Malone, R., Bryant, B., Shintani, A. & crigler B, Weinberger, M. & Pigone, M. (2004). Influence of patient literacy on the effectiveness of a primary carebased diabetes disease management program. *JAMA*: 292: 1711-6.

Schillinger, D., Grumbach, K., Piette, J., Wang, F., Osmond, D. & Daher, C., Palacios, J., Sullivan, G.D. & Bindman, A.B. (2002). Association of health literacy with diabetes outcomes. *JAMA*:288: 475-82.

Scott Murray, T., Mccracken, M., Willms, D., Jones, S., Shillington, R. & Strucker, J. (2009). Addressing Canada's Literacy Challenge: A Cost/Benefit Analysis. Canada: DataAngel Policy Research Incorporated. Investeren in geletterdheid

Smit, S. & Bersee, T. (2009). Ik wil nou eindelijk eens een keer zelfstandiger worden! Rotterdam: NextValue onderzoek en advies.

Snow, C., Burns, S., & Griffin, P. (1998). Preventing Reading Difficulties in Young Children. Washington, DC: National Academy Press.

Stalpers, C. (2007). Het verhaal achter de lezer. Amsterdam: Stichting Lezen.

Tett, L., Hall, S., Maclachlan, K., Thorpe, G., Edwards, V. & Garside, L. (2006). Evaluation of the Scottish Adult Literacy and Numeracy (ALN) Strategy. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.

Twickler, T. B. M., Hoogstraaten, E., Reuwer, A.Q., Singels, L., Stronks, K. & Essink-Bot, M. (2009). Laaggeletterdheid en beperkte gezondheidsvaardigheden vragen om een antwoord in de zorg. Nederlands Tijdschrift Geneeskunde: 153: A250.

Van Schoonhoven (2012). Educatie op een kruispunt: ontwikkelingsrichtingen voor volwasseneneducatie. Actis advies: Rotterdam.

Vernooy, K. (2010). Ontwikkelingen op het gebied van laaggeletterdheid nader bekeken. Hengelo: Hogeschool Edith Stein.

Vos, M.W. & Koekoek, M.M. (2010). Evaluatie van het programma Taalontmoetingen van het Oranje Fonds. Groningen: ISW: Instituut voor integratie en sociale weerbaarheid.

Wentink, H. (2012). Leren lezen en schrijven is een kunst. Hengelo: Hogeschool Edith Stein /OCT en Expertis Onderwijsadviseurs.

g g
l l m m
p p q q
r r